

УПРАВЛІННЯ РЕЗЕРВАМИ НАРОЩУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВ

MANAGEMENT OF RESERVES FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF USING FIXED ASSETS OF ENTERPRISES

Вовк О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки повітряного транспорту,
Національний авіаційний університет

У статті проведено ретроспективний аналіз підходів до трактування сутності основних засобів підприємства, на основі якого окреслено ключові економічні властивості та виявлено резерви підвищення ефективності використання основних засобів, що згруповано за матеріально-технічними, управлінськими й часовими ознаками. Напрями нарощування ефективності інтенсивного та екстенсивного використання основних засобів запропоновано структурувати за управлінськими резервами з урахуванням фактичного рівня завантаженості активів.

Ключові слова: основні засоби, резерви нарощування, ефективність використання, фактори, напрями, підприємство.

В статье проведен ретроспективный анализ подходов к трактовке сущности основных средств предприятия, на основе которого определены ключевые экономические свойства и выявлены резервы повышения эффективности использования основных средств, классифицированных по материально-техническим, управленческим и временными признакам. Направления наращивания эффективности интенси́вного и экстенсивного использования основных средств предложено структурировать по управленческим резервам с учетом фактического уровня загрузки́нности активов.

Ключевые слова: основные средства, резервы наращивания, эффективность использования, факторы, направления, предприятие.

The article carries out a retrospective analysis of approaches to the interpretation of the essence of fixed assets of the enterprise, on the basis of which outlines key economic properties and identifies the reserves for improving the efficiency of using fixed assets, grouped by material and technical, management, and time characteristics. Directions of increasing the efficiency of intensive and extensive use of fixed assets are proposed to be structured according to managerial reserves, taking into account the actual level of asset utilization.

Key words: fixed assets, reserves for improving, efficiency of use, factors, directions, enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективність використання основного капіталу у виробничих процесах формується під впливом управлінської системи, що контролює та регулює забезпеченість, виробничу потужність, ресурсомісткість та інші параметри використання основних і оборотних засобів. Основні засоби являють собою матеріальний складник капіталу підприємства та інструменти створення нових товарів чи надання послуг; їхня проектна виробнича потужність формується на початкових етапах створення підприємства і в подальшому вимагає посиленої уваги щодо максимального комерційного завантаження, інтенсифікації технологій застосування, амортизації та оновлення. Актуальності набуває необхідність дослідження сучасного стану основних засобів та розроблення ефективних стратегій управ-

ління ними, що мають урахувувати акумульовані виробничі резерви, бути спрямованими на інтенсифікацію виробництва і забезпечувати ефективність господарської діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад і методичних підходів до вирішення проблем управління основними засобами зробили вчені-економісти Н.М. Довгало, Є.С. Пиріжок, Ф.Ф. Бутинець, І.В. Євсєєва, І.В. Левицька, О.Я. Колешук, П.В. Круш, Ю.В. Неміш, В.М. Діба, Г.Г. Кірейцев та ін. Проблеми пошуку шляхів підвищення ефективності використання основних засобів підприємства досліджували й описали у своїх роботах такі економісти, як: В.І. Мацибора, В.К. Збарський, Л.О. Пашнюк, С.Ф. Покропивний, А.М. Турило, І.В. Ковальчук та ін.

У роботах згаданих учених досліджено питання формування й використання основних засобів за галузевим принципом, розглянуто економічні механізми [1–3], їх формування і використання. Вчені досліджують питання економічного оцінювання стану та планування основних засобів механізми [4], механізми їх інвестування у процесі оновлення [5–7], методики обліку і формування [8; 9] тощо. Автори зазначених робіт мають власне бачення у трактуванні й підходах до управління основними засобами, що породжує плюралізм та різновекторність у визначенні поняття «основні засоби», ключових ознак функціонування як частини капіталу підприємства, активізації резервів підвищення ефективності використання.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті – на основі узагальнення наукових досліджень формалізувати поняття основних засобів та, провівши дослідження умов і чинників їх функціонування й акумулювання резервів, обґрунтувати напрями підвищення

ефективності використання основних засобів на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних умовах господарювання основні засоби перестають використовуватися на підприємстві виключно для виготовлення продукції. Основні засоби зі статусу «засоби праці» все більше використовуються у розумінні категорії «капітал». Якщо раніше основні засоби приносили дохід опосередковано, через виготовлення продукції, то нині їх можна здавати в оренду, лізинг, використовувати як заставне майно тощо.

Якщо розглядати еволюцію економічної категорії «основні засоби», то першим ученим, який виділив це поняття, був А. Сміт. (табл. 1). Вченим було введено у політичну економію узагальнюючі поняття основного та оборотного капіталу. Так, він убачав розбіжність між основним і оборотним капіталом спосіб, у який вони приносять дохід. Що стосується саме основного капіталу, то, на його думку, основний капітал – це капі-

Таблиця 1

Еволюція економічного трактування поняття «основні засоби»

№	Автор	Поняття, що розглядається	Економічна сутність
1	А. Сміт	Основний капітал	Це капітал, спрямований на поліпшення землі, купівлю машин та устаткування, інструментів та інших предметів, які приносять дохід, залишаючись в одній і тій самій натурально-речовій формі у одного власника.
2	Д. Рікардо	Основний капітал	Однаковий вид капіталу залежно від галузі, де він знаходиться або розглядається, може виступати як основний або як оборотний капітал.
3	Дж.С. Міль	Основний капітал	Капітал, що існує в будь-яких із таких довговічних форм і дохід від якого надходить протягом відповідно тривалого періоду, називається основним капіталом.
4	К. Маркс	Засоби праці	Засоби праці протягом усього процесу їх функціонування зберігають свою форму по відношенню до продукту. Після повного фізичного зносу вони йдуть на брухт та замінюються новими. Для придбання засобів праці необхідно авансувати капітал одразу, але брати участь в обороті цей капітал буде частинами, у міру зносу засобів праці.
5	І.О. Бланк	Основні фонди	Сукупність матеріальних активів у формі засобів праці, які багаторазово беруть участь у процесі виробничо-комерційної діяльності і переносять на продукцію свою вартість частинами.
6	Н.В. Довгалюк	Основні засоби	Матеріальні активи підприємства будь-якої форми власності, що неодноразово задіюються у виробничих циклах, зберігають свою натуральну форму, переносячи свою вартість на вироблену продукцію частинами, строк використання яких перевищує один рік (або операційний цикл), призначені для експлуатації, для надання, що в сукупності дає змогу одержувати економічну вигоду для підприємства.
7	Ф.Ф. Бутинець	Основні засоби	Активи, які підприємство утримує для використання в процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк експлуатації яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він перевищує один рік).
8	С.В. Рилєєв, Н.В. Скрипник	Основні засоби	Основними критеріями зарахування активів до основних засобів є: функція, призначення, сфера застосування, нерухомість, тривалість використання, матеріальність, вартісна межа.

Джерело: узагальнено автором

тал, спрямований на поліпшення землі, купівлю машин та устаткування, інструментів та інших предметів, які приносять дохід, залишаючись в одній і тій самій натурально-речовій формі в одного власника. Одним зі складників основного капіталу А. Смітуважав таке: «...велику спритність і вміння робітника можна розглядати з тієї ж точки зору, як і машини і знаряддя виробництва, що скорочують або полегшують працю і які хоча й потребують певних витрат, але відшкодовують ці витрати разом із прибутком» [10, с. 283]. А. Сміт уважав, що основний капітал в обігу взагалі не знаходиться, тому що весь час знаходиться у одного власника, а прибуток він приносить лише за допомогою оборотного капіталу. Не можна погодитися з віднесенням А. Смітом до нього придбаних корисних здібностей усіх жителів або членів суспільства, але ж основний капітал, а отже, і основні засоби – це передусім активи.

У Д. Рікардо в основі поділу капіталу на основний та оборотний лежить строк використання цих частин капіталу [11]. Він вірно відзначив, що однаковий вид капіталу залежно від галузі, де він знаходиться або розглядається, може виступати як основний або як оборотний капітал.

Дж.С. Міль більш чітко вказав на багаторазову участь основного капіталу у виробничому процесі: «...значна частина капіталу, втілена в знаряддях виробництва, що відрізняються більш-менш тривалим існуванням, яка використовується роллю у виробництві, не виключається з нього, а залишається в ньому, причому функція цієї частини капіталу не вичерпується одноразовим ужитком. До цього розряду капіталу належать будинки, машини й усі або велика частина предметів, іменованих приладами або інструментами. Довговічність деяких із них дуже значна, і їхнє існування як знарядь виробництва подовжується багаторазовим повторенням виробничих операцій. «Капітал, що існує в будь-яких із таких довговічних форм і дохід від якого надходить протягом відповідно тривалого періоду, називається основним капіталом» [12, с. 195]. Таким чином, Дж.С. Міль указав на такі ознаки основного капіталу, як тривале існування, багаторазовий ужиток та одержання доходу від його використання протягом тривалого періоду.

К. Маркс зазначав, що засоби праці протягом усього процесу їх функціонування зберігають свою форму по відношенню до продукту. Після повного фізичного зносу вони йдуть на брухт та замінюються новими. Для придбання засобів праці необхідно авансувати капітал одразу, але брати участь в обороті цей капітал буде частинами, у міру зносу засобів праці. К. Маркс остаточно визначив головну розбіжність між видами капіталу, яка, на його думку, полягає у способі перенесення своєї вартості на виготовлений продукт [13, с. 189].

Сьогодні й досі не існує єдиного погляду серед науковців щодо економічних характеристик засобів праці, які використовуються підпри-

ємством, котру з економічних категорій вони формують. Аналіз визначень поняття «основні засоби», наданих різними авторами, у зв'язку з окремими характеристиками показує, що окремі з них ототожнюють дане поняття із засобами праці, а деякі – з матеріальними активами чи матеріальними цінностями. З наведеної табл. 2 видно, що автори, котрі відносять до складу основних засобів матеріальні активи, розмежовують їх за періодом використання. Щодо терміну служби більшість надає перевагу тривалому часу користування основних засобів, деякі з них конкретизують його, говорячи про період, що більше одного року. Лише деякі з авторів розглядають таку ознаку, як характер участі у виробничій діяльності, наголошуючи на багатьох циклах. Окремі науковці виділяють змінність натуральної форми, говорячи, що вона є незмінною протягом одного виробничого циклу. Спосіб перенесення вартості розглядає більшість авторів, зазначаючи, що вона переноситься поступово, частинами.

Аналізуючи визначення основних засобів та вивчивши підходи економістів, можемо звести їх до загального твердження, що основні засоби – це матеріальні активи різного роду, що становлять основу для створення капіталу, функціонуючи тривалий час. На основі аналізу нормативних документів та сучасних наукових розробок економічними ознаками основних засобів слід уважати: вартісність; матеріальне вираження; функціональне призначення (сфера використання у виробництві, торгівлі чи наданні послуг); тривалість використання (не менше одного року); амортизаційність (здатність до зменшення вартості у зв'язку з використанням). Отже, основні засоби – це вартісно виражені ресурси, які формуються та використовуються суб'єктом господарювання для застосування для виробничих, збутових процесів, надання в оренду чи заставу, для здійснення адміністративних чи соціально-культурних функцій, очікуваний строк експлуатації яких становить не менше одного року чи визначається межами операційного циклу понад один рік; вартість яких зменшується в процесі використання.

У цілому сукупність резервів підвищення ефективності використання основних засобів можна поділити на декілька великих груп (рис. 1):

1. Матеріально-технічне вдосконалення засобів праці, яке включає:

- заміну не лише амортизованого, а й морально застарілого устаткування;
- організацію прискореного введення в експлуатацію нової техніки;
- забезпечення технічного обслуговування сучасних техніко-технологічних комплексів;
- широке використання лізингових операцій;
- залучення інвестиційних ресурсів вітчизняних і зарубіжних інвесторів для модернізації матеріально-технічної бази підприємства на умовах приватно-державного інвестування.

Таблиця 2

Еволюція визначення терміна «основні засоби» в економічних трактуваннях

Автори	Ознаки основних засобів				
	елементний склад	термін служби	характер участі у виробничій діяльності	змінність натурально-речової форми	спосіб перенесення вартості на продукт, що створюється
А.М. Прохорова [14]	матеріально-речові цінності	тривалий час	не визначається		
В.М. Бойко [15]	засоби праці	тривалий час	не визначається	незмінна	вартість переноситься частинами
Ю. Неміш [16]			багато циклів		
Ф.Ф. Бутинець [17]	матеріальні активи	не визначається	не визначається	не визначається	не визначається
А.Г. Загородній [18]		> 1 року	перевищує 1 рік		
М.Я. Дем'яненко [19]		тривалий час	не визначається		
Чинні законодавчі норми [20-22]	Основні засоби (16 груп)	не менше за 1 рік	не визначається	не визначається	поступово
		Не менше одного року	Багато виробничих циклів або один, що триває більше одного року	Не змінює	Поступово, в міру відрахування амортизації

Джерело: узагальнено автором

2. Збільшення завантаженості роботи машин та обладнання та активізація не використовуваних активів в управлінських і виробничих процесах, що дасть змогу максимізувати ресурсівдачу та інтенсивність використання обладнання в одному часовому проміжку. Часові резерви можна активізувати за рахунок:

- забезпечення безперебійного процесу виробництва шляхом оптимізації виробничих процесів, систем постачання і збуту;
- реалізації чи здачі в оренду незадіяного обладнання;
- скорочення термінів робіт з оновлення обладнання;
- науково обґрунтованої організації виробничих процесів та розподілу матеріально-технічного забезпечення (на принципах логістики);
- технічного супроводу проданої або відремонтованої техніки.

3. Поліпшення організації та управління виробництвом у напрямі нарощування виробничої потужності, а саме:

- контроль над науково-технічними розробками та використанням інноваційних технологій;
- підвищення автоматизації складних виробничих процесів;
- запровадження інформаційних технологій організації виробництва і праці;
- застосування сучасних ефективних систем матеріального стимулювання робітників, розвиток корпоративної культури, підвищення кваліфікації працівників;

– нарощування виробничої потужності за рахунок диверсифікації послуг із технічного забезпечення.

Застосування на практиці цих заходів дасть змогу збільшити обсяги випуску продукції за зниження простоїв та активізації прихованих резервів, підвищити показники фондівдачі, збільшити прибуток, а разом із цим і рентабельність виробничих засобів підприємства.

Однією з головних умов підвищення ефективності використання основних засобів є оптимальність термінів корисного використання. При цьому як скорочення, так і збільшення періоду корисного використання по-різному впливають на ефективність відтворення і використання знарядь праці. Найбільший вплив на ефективність використання основних засобів мають щорічні амортизаційні відрахування та середньорічні ремонтні витрати.

У загальному вигляді класифікація чинників, що впливають на величину терміну корисного використання і максимальність реалізації виробничої потужності підприємства, показана на рис. 2. Особливістю описаних чинників є те, що для здійснення заходів, пов'язаних із ними, потрібні інвестиції (капітальні вкладення). Тобто під впливом цих чинників резерви ефективності використання основних засобів підприємства будуть накопичуватися (акумулюватися). При цьому безперечною умовою доцільності нарощування виробничої потужності є така: дохід підприємства більше за витрати підприємства.

Рис. 3. Класифікація чинників, що впливають на ступінь використання виробничої потужності підприємства

Джерело: розроблено автором

Зазначимо також, що значною мірою можливості підвищення технічного рівня виробництва на підприємстві зумовлені рівнем його спеціалізації і кооперування, ефективністю транспортно-логістичної системи.

Іншими словами, розвиток управлінських аспектів виробництва є необхідною передумовою для підвищення рівня інформаційно-технологічного й логістичного забезпечення, впровадження прогресивного високопродуктивного устаткування, поліпшення виробничої структури підприємства, вдосконалення конструкцій виробів або якості послуг, підвищення ступеня їхньої уніфікації і стандартизації тощо. Цілком очевидна, на нашу думку, необхідність включення показників спеціалізації і кооперування до складу чинників, що визначають величину виробничої потужності підприємства і його питомої потужності.

Цілком іншу природу мають чинники, що впливають на використання резервів нарощу-

вання ефективності основних засобів. Заходи, пов'язані з використанням резервів, мають організаційний характер і не вимагають великих капітальних вкладень в основний капітал та виробничі процеси. Ці чинники можна розділити на соціально-економічні й організаційно-технічні. Чинники використання резервів нарощування ефективності основних засобів мають різну природу залежно від джерела впливу, тобто вони бувають зовнішні та внутрішні. Зовнішні чинники зумовлені здебільшого ринковою кон'юнктурою і конкурентоспроможністю продукції, внутрішні – організаційно-економічними характеристиками самого підприємства (рис. 3).

Під впливом цієї групи чинників реалізації резервів ефективність використання основних засобів підприємства буде збільшуватися. Під підвищенням ефективності використання основних засобів будемо розуміти забезпечення росту величини виробничої потужності над її дій-

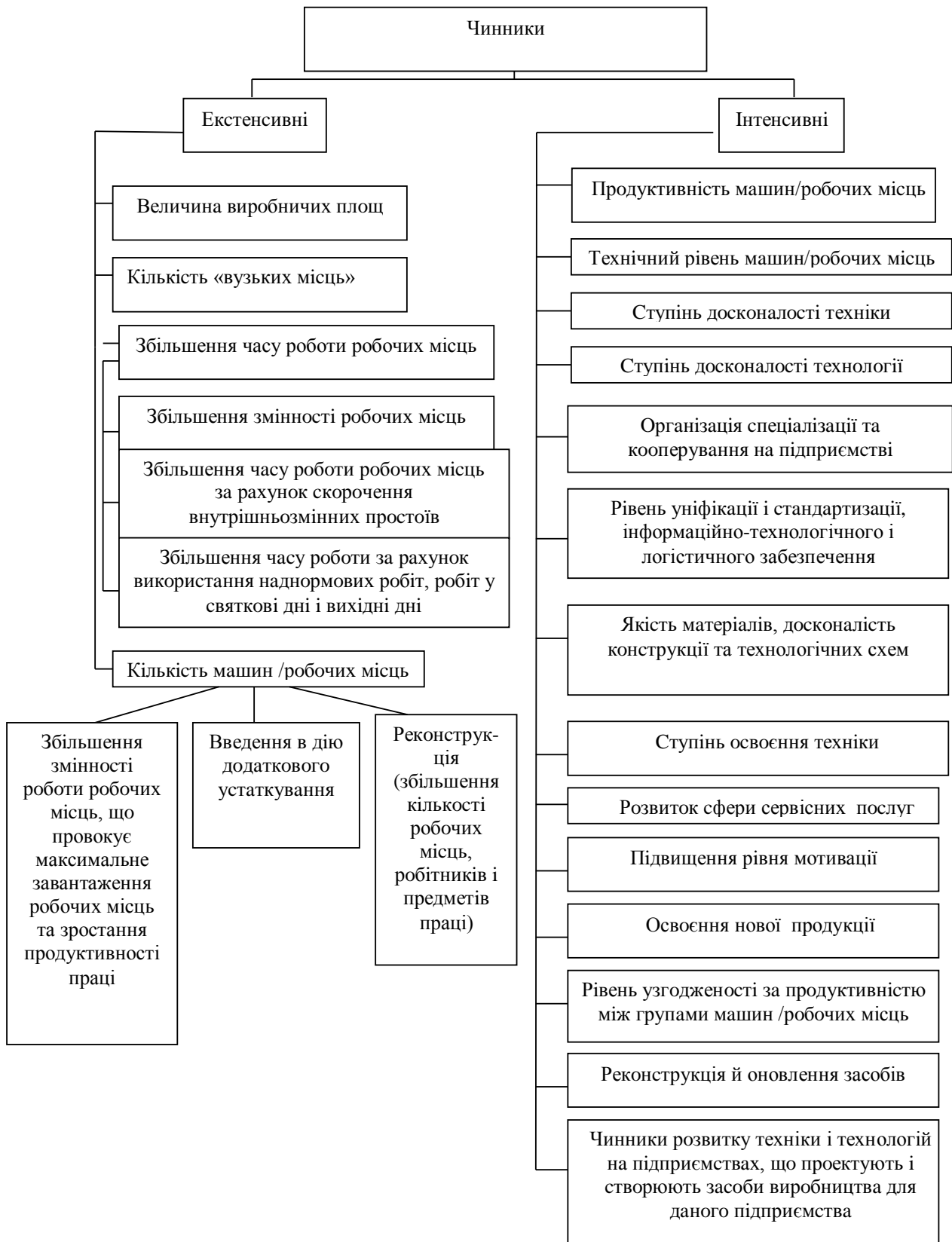

Рис. 1. Перспективні напрями забезпечення ефективності управління основними засобами підприємства

Джерело: розроблено автором

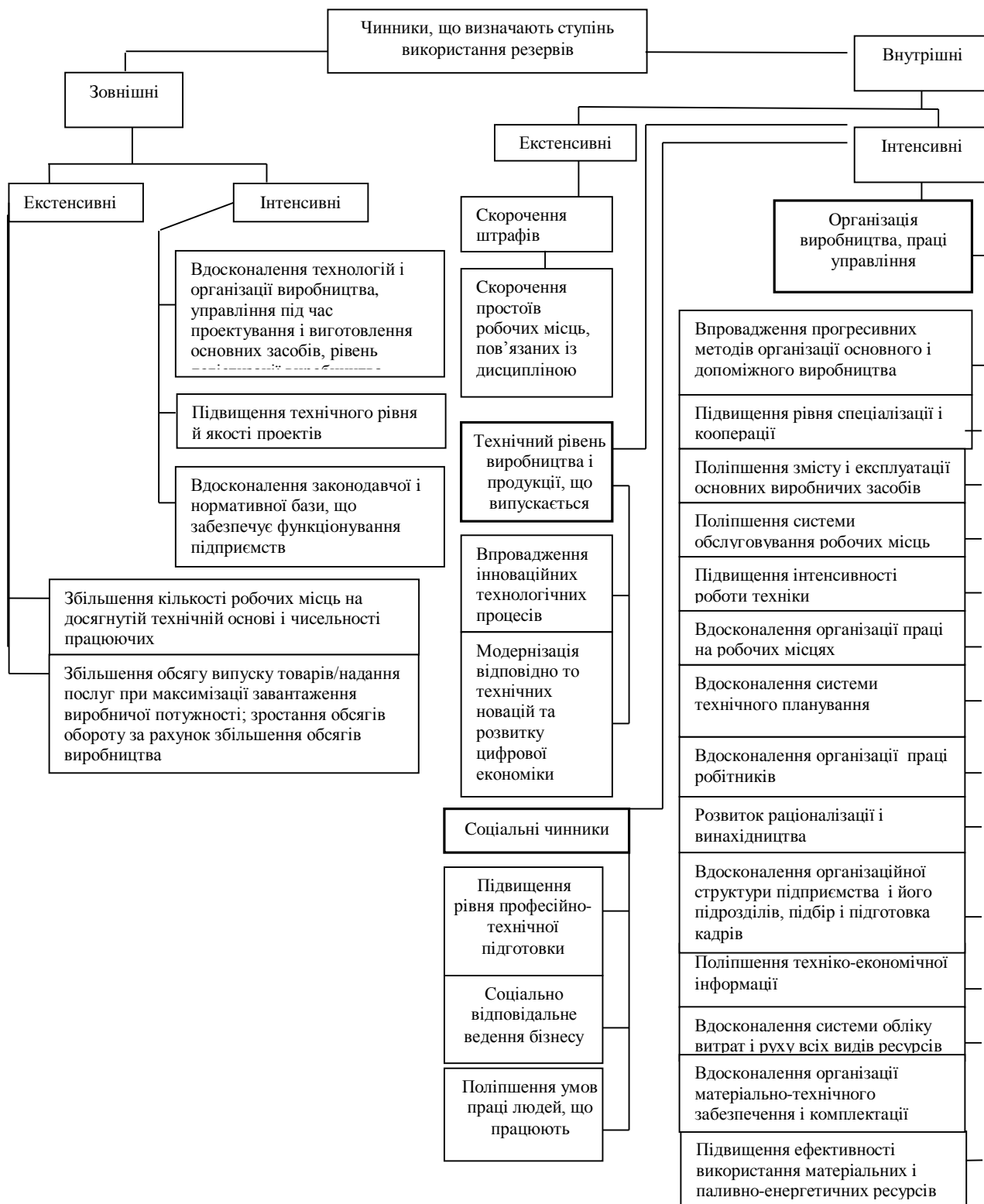

Рис. 2. Класифікація чинників, що впливають на формування резервів ефективності використання основних засобів підприємства

Джерело: розроблено автором

сним станом до досягнення граничного значення; підвищення прибутковості основної діяльності, активізація прихованих економічних можливостей. При цьому потрібно пам'ятати, що збіль-

шення виробничої потужності і нарощування обсягів виробництва товарів/надання послуг пов'язано з ростом поточних (змінних) витрат на підприємстві.

В економічній науці проблеми оптимального використання виробничих ресурсів розглядаються досить докладно. Причому особлива увага приділяється внутрішньовиробничим резервам, пов'язаним насамперед з інтенсифікацією виробничого процесу.

За ступенем використання та активності участі в основній діяльності підприємства можна виділити три рівні резервів акумуляції основних засобів:

1. Наявні вільні резерви: вільні площі майнових комплексів, обладнання, яке не використовується, нереалізовані, незатребувані винаходи, раціоналізаторські пропозиції і т. п.

2. Площі, устаткування, які використовуються з низькою виробничою завантаженістю, тощо.

3. Елементи основних засобів, що задіяні у виробничому процесі, але використовуються неінтенсивно і неефективно.

Для реалізації резервів першого рівня потрібно провести інвентаризацію основних засобів і розробити заходи або проекти з активізації альтернативних шляхів їх використання на підприємстві.

Для реалізації резервів другого рівня потрібно: проаналізувати ступінь завантаження виробничих потужностей, ступінь невикористання наявних ресурсів; перегрупувати роботи так, щоб за рахунок повного завантаження окремих структурних підрозділів, одиниць обладнання і

т. п. активізувати елементи основних засобів у виробничому процесі для їхнього використання в діяльності підприємства.

Для реалізації резервів третього рівня потрібно проаналізувати ступінь інтенсивності використання виробничих потужностей, обладнання та ресурсів і впровадити комплекс заходів щодо підвищення ефективності виробничого процесу. Це допоможе визволити частину виробничих площ, обладнання, ресурсів і працівників, що можуть бути використані в альтернативних напрямках діяльності підприємства і створювати додаткові надходження; оновити технології провадження основної діяльності, що дасть змогу впровадити енергоефективні та інноваційні інструменти виробництва товарів або надання послуг.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, всю сукупність технічних, організаційних та економічних заходів щодо активізації резервів підвищення ефективності використання основних засобів підприємства за їх змістом та призначенням умовно можна поділити на два напрями: активізація наявних резервів за рахунок задіяння в процесі створення нових джерел надходжень на підприємство неактивних основних засобів; інноваційне оновлення техніко-технологічної бази та управлінської системи підприємства, що підвищить ефективність використання основних засобів під час реалізації стратегій розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Довгалюк Н.В. Методологія визначення та методика аналізу економічної ефективності використання та відтворення основних засобів аграрного сектору економіки. Економіка. Управління. Інновації, 2010. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_21.
2. Гече С.Ф., Слава-Продан С.С. Оцінювання ефективності використання основних засобів. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2011. Спецвипуск № 33. Ч. 4. С. 119–123.
3. Пиріжок Є.С. Поняття «основні засоби» та канали їх вибуття на підприємстві. Міжнародний збірник наукових праць «Проблеми теорій та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу». 2011. Вип. 2 (20). С. 397–405.
4. Колещук О.Я., Яневич Н.Я., Удот Н.М. Методичні засади формування стратегії інвестиційного забезпечення оновлення основних засобів. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23(11). С. 313–320
5. Стахурська С.В. Відтворення основних засобів та їх інвестування в розрізі стадій життєвого циклу та стратегій підприємства. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2008. № 26. С. 132–135.
6. Євсєєва І.В., Левицька І.В. Механізм інвестування відтворення основних засобів. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2010. № 218. С. 77–82.
7. Метеленко Н.Г. Тенденції та проблеми активізації процесів інвестування в основний капітал промислових підприємств. Ефективна економіка. 2012. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1308>.
8. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник. Житомир, 2001. 224 с.
9. Борисюк О. Бухгалтерський облік основних засобів в умовах реформування податкового законодавства. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 130. С. 47–50.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов; отв. ред. Л.И. Абалкин. М.: Наука, 1993. 570 с.
11. Рікардо Д. Начала политической экономии и податного обложения. М.: Госиздат, 1929. 428 с.
12. Миль Дж.С. Основы политической экономии. М.: Прогресс, 1980. 305 с.
13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. М.: Политиздат, 1974. Т. 2. 648 с.
14. Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. М.: Советская энциклопедия, 1985. 1600 с.
15. Бойко В.М. Бізнес: словник-довідник. К.: Україна, 1995. 565 с.
16. Неміш Ю.В. Поняття «основні засоби» у сучасних наукових дослідженнях. Аграрна економіка. 2012. Т. 5. № 3–4. С. 181–187.

17. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник . Житомир, 2001. 224 с.
18. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. 1072 с.
19. Фінансовий словник-довідник / за ред. М. Я. Дем'яненко. К.: ІАЕ УААН, 2003. 555 с.
20. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17> (дата звернення: 20.10.2018).
21. Основні засоби: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 URL: www.minfin.gov.ua (дата звернення: 20.10.2018).
22. Основні засоби: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00> (дата звернення: 20.10.2018).